

К. Долгорученко,

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД У МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦВІДДІЛУ «ВІНЕТА» МІНІСТЕРСТВА ПРОСВІТИ І ПРОПАГАНДИ РАЙХУ НА ОКУПОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

У сучасній юриспруденції дедалі більше актуалізуються пошуки нових методологічних підходів щодо пізнання суспільно-політичної та правової реальності в історичній ретроспективі. М. Козюбра із цього приводу влучно зауважив: «у процесі історичного розвитку змінюються як кількісно, так і якісно явища, які становлять об'єкт дослідження загальної теорії держави та права, що зумовлює необхідність більш високого рівня їх пізнання, використання нових підходів і методів, досягнень інших наук, вивчення нових зв'язків та властивостей вказаних явищ. У зв'язку з цим є потреба в переосмисленні або ж навіть уточненні підходів та методів юридичних досліджень, зокрема галузі історії держави і права» [4, с. 30].

Можна погодитися з думкою науковця щодо актуалізації методологічних проблем історико-правової науки, особливо в умовах постійного розширення меж студіювання історико-правового характеру не тільки у напрямі дослідження теоретичних проблем становлення та функціонування держави і права, але й у ціннісних, діяльнісних та структурно-функціональних аспектах державно-правових явищ та процесів. Подальша інтенсифікація юридичних досліджень вимагає наукового обґрунтування ролі та значення історико-правового методологічного підходу у вивченні маловідомих суспільно-політичних подій,

особливо періоду Другої світової війни, процеси під час якої вплинули на формування суспільної правосвідомості та правової поведінки населення окупованих територій. Йдеться насамперед про роль деструктивного впливу нацистської пропаганди і пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти та пропаганди Райху на окупованих українських територіях.

Серед радянських теоретиків юриспруденції, що займалися проблемами парадигмальної єдності правознавства як синтезу існуючих підходів до права та історії держави і права, слід відзначити роботи М. Кельмана [2], М. Ковалевського [3] та інших.

Сучасним вітчизняним науковцям таким, як М. Костицькому [5], О. Ярмишу [7], М. Козюбрі [4], М. Дамірлі [1], Д. Шигалю [6] та іншим, вдалось визначити принципові основи побудови плюралістичної, однак цілісної, методологічної концепції вітчизняної історії держави і права.

Незважаючи на значну кількість наукових розвідок у даній проблематиці, динаміка сучасного життя вимагає подальшого вдосконалення наукової методології, зокрема теорії інтегративних підходів у дослідженні історико-правових аспектів державного управління, практики державного будівництва, а також діяльності спеціальних органів державної влади в історичній ретроспективі.

Мета статті – визначити сутність, ознаки та принципи історико-правового підходу в методології дослідження діяльності спеціального органу державної влади Третього Райху – спецвідділу «Вінета» – на окупованих українських територіях.

Наукове дослідження проблем історико-правової реальності як елементу правової дійсності зумовлює необхідність пошуку нового ефективного підходу в методології дослідження. Так, Д. Шигаль у контексті аналізу проблем теорії історико-правового порівняльного методу зазначає, що специфіка історико-правового підходу в методології наукового дослідження полягає у дворівневій суб'єктивності історичного і правового знання, в якому перший рівень пізнання належить відображенню історичної дійсності, а другий – сприйняттю цієї дійсності через реконструкцію правової реальності – системи юридичних норм, які характеризують закономірності та особливості існування держави. Серед іншого, науковець доводить, що тільки інтегративне поєднання «історичного» і «правового» методів наукового пізнання в юриспруденції може вирішити конкретні гносеологічні проблеми історико-правової матерії [6, с. 828].

Погоджуючись із вищевикладеною думкою автора та зосереджуючи увагу на сутнісних аспектах історико-правового підходу, науковець М. Дамірлі намагається сформулювати спеціальні принципи дослідження правової реальності в історичній ретроспективі. Він виділяє такі:

1. Принцип темпоральності меж правової реальності в історичній ретроспективі. Тобто принцип хронологічної зумовленості та обмеженості об'єкту пізнання в історичному процесі.

2. Принцип відносної завершеності та структурності процесів розвитку об'єкту пізнання. Тобто об'єкт пізнання завжди розглядається як відносно завершений процес (акт), в якому виділяють причини, форми вираження, наслідки, структуру функціонування як основні елементи пізнання.

3. Принцип аберації – ефект відносного спотворення даних під час порівняння типових явищ та процесів минулого і сьогодення.

4. Принцип відповідності об'єкта дослідження соціально-культурному історичному контексту.

5. Принцип антропологічної орієнтованості історико-правового дослідження. Тобто зумовленість правових явищ та процесів природою людини як родової істоти, соціально-психологічними факторами, механізмами соціального контролю, масовою та індивідуальною свідомістю та поведінкою тощо [1, с. 417].

Виходячи з наведених вище тверджень науковців, уважаємо, що в основу історико-правового методологічного підходу покладено систему загальнонаукових та спеціальних принципів і способів організації та побудови теоретико-пізнавальної діяльності в галузі дослідження державно-правової реальності в історичній ретроспективі. Характерними ознаками історико-правового методологічного підходу слід вважати:

– поліцентричність наукової парадигми історико-правової дійсності – наявність різних наукових моделей теоретичного (історичного та формально-юридичного) тлумачення державно-правових явищ, які можуть розглядатись як зразок постановки і логічного рішення конкретного предмету пізнавальної проблеми;

– єдність теорії історії та правової теорії як структурних елементів історико-правового методологічного підходу – єдність та узгодженість апарату категорій, понять, базових наукових положень про особливості, структуру і типологію юридичного знання;

– інтегративність принципів та методів дослідження – сукупність взаємозумовлених, взаємозалежних принципів та методів дослідження, об'єднаних заради досягнення поставленої мети – пізнання історико-правової реальності як складника історичної дійсності;

– ретроспективність дослідження об'єкту пізнання – аналіз, конкретизація

чи реконструкція соціальних, політичних та правових явищ і процесів минулого для розуміння проблем сьогодення.

Відповідно, основними елементами структури, власне, історико-правового методологічного підходу є історико-правова теорія, принципи та методи спеціально-історичної та правової методології, а саме:

– закони виникнення, функціонування і зміни наукової історико-правової теорії, а також єдиний апарат категорій і понять спеціального юридичного знання;

– спеціальні принципи підходу: темпоральності, аберації, принцип відносної завершеності та структурності процесів розвитку об'єкту пізнання, принцип відповідності об'єкта дослідження соціально-культурному історичному контексту та принцип антропологічної орієнтованості дослідження;

– спеціальні методи підходу дослідження історико-правової реальності: історико-порівняльний, порівняльно-правовий метод, історико-правовий порівняльний метод; спеціально-юридичний метод; метод структурно-діахронічного аналізу, контент-аналіз історико-правових джерел тощо.

Характеризуючи сутність та ознаки історико-правового підходу в методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях, у межах даного дослідження були виокремлені такі концептуальні аспекти проблеми:

1. Історико-правовий підхід ґрунтується на фундаментальних філософсько-світоглядних принципах наукового пізнання:

а) принцип об'єктивності сприяє виявленню достовірних, реальних властивостей та якостей предмету пізнання, відображає дійсну природу матеріальної історико-правової дійсності;

б) принцип історизму забезпечує бачення функціонування предмету наукового пізнання в його динаміці,

дозволяє з'ясувати причини та підстави утворення даного органу, сутність його діяльності в різні періоди функціонування у конкретних умовах правової реальності. Принцип історизму може бути також реалізований через принцип генетичного розгляду державно-правових явищ та процесів конкретного історичного періоду в їх послідовній зміні властивостей та функцій;

в) принцип конкретності дозволяє здійснювати аналіз досліджуваного предмету не в цілому, а за конкретних об'єктивних умов та відносно його особливих проявів у певному місці та часі;

г) принцип науковості дозволяє проаналізувати сутність досліджуваного предмету з позицій належного науково-теоретичного рівня, сформулювати понятійно-термінологічний апарат, який є загальноприйнятим у науковій теорії історії держави і права;

д) термінологічний принцип передбачає визначення обсягу і змісту поняття предмету наукового пізнання через родову ознаку і видову відмінність із врахуванням та уточненням трактування у філософських, тлумачних і юридичних словниках. Вказаний принцип вимагає чіткості й однозначності під час визначення поняття, відсутності тавтології в разі зазначення базових ознак, достатніх для розкриття їхньої сутності та змісту.

2. Історико-правовий підхід у методології дослідження базується на спеціальних наукових принципах:

а) принцип темпоральності або хронологічної зумовленості предмету дослідження. Діяльність спецвідділу «Вінета» міністерства просвіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях має чіткі межі існування – формально утворено спецвідділ Імперського міністерства народної просвіти і пропаганди Третього Райху «Вінета» (Dienststelle Vineta Propagandadienst Ostraume.V.) у серпні 1941; у червні 1942 року діяльність спецвідділу «Вінета» була поширена на окуповані радянські території, зокрема на

територію Райхскомісаріату «Україна»; травень-липень 1943 року – остаточне згорання діяльності спецвідділу «Вінета» на окупованих українських територіях; лютий 1944 року – російські та українські роти пропагандистів діяли у Німеччині, а вже до кінця року їх було повністю ліквідовано;

б) принцип відносної завершеності та структурності процесів розвитку об'єкту (предмету) пізнання. По-перше, предмет дослідження – «Діяльність спецвідділу «Вінета» міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях» та особливо її вплив на правосвідомість та правову поведінку населення розглядається як відносно завершений процес (акт). Адже пропагандистський вплив – це організоване цілеспрямоване використання спеціальних інформаційно-психологічних методів і технологій для внесення довгострокових деструктивних змін в індивідуальну та суспільну свідомість. Такий вплив зумовлює два види взаємозалежних змін у довгостроковій перспективі: зміни у психіці та поведінці та зміни в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді тощо. По-друге, на території Райхскомісаріату «Україна» спецвідділ «Вінета» мав чітку структуру функціонування. Відповідно, основними елементами предмету історико-правового дослідження є діяльність таких відділів організації: аналітичного; активної пропаганди; радіопропаганди та прослуховування; театральної пропаганди; української кореспонденції; брошурування; цензури; відділу координації пропагандистів націоналістичних груп (членів ОУН та РОА); відділу СД (служба безпеки) та 2-й відділу абверу (відділ розвідки); відділу кадрів; технічного відділу. Кожний елемент структури організації мав специфіку форм, методів та засобів діяльності.

в) принцип аберації – ефект відносного спотворення даних під час порівняння типових явищ та процесів минулого і сьогодення. Порівнюючи основні види діяльності спецвідділу

«Вінета» в умовах нацистської окупації (аналітична розвідувальна діяльність та пропаганда, збір інформації про настрої місцевого населення, а також відбір та підготовка пропагандистів для роботи зі слов'янськими народами в умовах окупації, виготовлення друкованих засобів пропаганди для розповсюдження та передруку в цивільних зонах окупації тощо) із сучасними видами діяльності спецслужб в умовах ведення спеціальних інформаційних операцій, спостерігаємо відносні розбіжності у визначенні форм та способів здійснення пропаганди, цілей, завдань, сил і засобів, прийомів впливу, навіть у виборі цільових аудиторій тощо.

г) принцип відповідності об'єкта дослідження соціально-культурному історичному контексту. Тобто об'єкт дослідження має розкривати (реконструювати) соціальний, політичний, правовий, культурний, ментальний, духовний та ідейний світ людини та суспільства минулого (хронологічний період, що досліджується). Так, вивчаючи наслідки впливу діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства освіти і пропаганди Райху на правосвідомість та правову поведінку українців в умовах окупації, маємо враховувати ефект впливу глобальних історичних, соціально-політичних та військових подій, явищ і процесів Другої світової війни. А також культурні та соціально-правові феномени, що стали характерними для населення держав із тоталітарним режимом – це такі, як масовізація суспільної свідомості, радикалізація політичних настроїв та суспільних рухів, зміни ціннісних установок та ідейних орієнтирів, деформація правової свідомості, посилення проявів проти-правної поведінки та ін.

д) принцип антропологічної орієнтованості дослідження або людинознавчий принцип дослідження. Передбачає аналіз пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета» через призму ролі конкретних осіб у реалізації деструктивних процесів, а також комплексне дослідження правосвідомості та правової поведінки українського населення

в умовах нацистської окупації як особливого феномена людського буття та його ролі в утвердженні загальнолюдських та традиційних цінностей у тогочасних умовах.

3. Історико-правовий методологічний підхід інтегрує спеціальні методи дослідження, які є найбільш іманентними до предмету пізнання. А саме історико-порівняльний метод, порівняльно-правовий метод, історико-правовий порівняльний метод, формально-юридичний метод; контент-аналіз історико-правових джерел тощо.

Таким чином, історико-правовий підхід у методології наукового дослідження є основним компонентом історичної та юридичної парадигм наукового пізнання і містить у собі історико-правову теорію, загальнонаукові та спеціальні взаємозалежні принципи та методи дослідження правової реальності, що розкривають сутнісні ознаки явища чи процесу в історичній ретроспективі. У межах зазначеного методологічного підходу під час дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях були визначені характерні сутнісні ознаки та принципи історико-правового підходу. А саме ознаки поліцентричності наукової парадигми, інтегративності принципів, ретроспективності дослідження об'єкту пізнання та методів дослідження і наукові принципи: темпоральності, відносної завершеності та структурності процесів розвитку об'єкту (предмету) пізнання, аберації та відповідності об'єкта дослідження соціально-культурному історичному контексту тощо.

У статті розкриті ключові аспекти історико-правового підходу в методології дослідження діяльності спецвідділу «Вінета» міністерства освіти і пропаганди Райху на окупованих українських територіях. Визначено сутність, ознаки та структуру історико-правового підходу в дослідженні діяльності спецвідділу «Вінета». Даний підхід

дає змогу виявити: а) причини, форми та наслідки деформації правової свідомості українців під впливом тотальної нацистської пропаганди; б) висвітлити соціально-політичний феномен колабораціонізму через призму конформізму як соціально-правової норми поведінки українців в умовах німецького окупаційного режиму; в) причини, форми та специфіку прояву протиправної поведінки українців в умовах панування злочинного нацистського режиму.

У межах дослідження автором визначені основні принципи історико-правового підходу в методології дослідження проблеми пропагандистської діяльності спецвідділу «Вінета», такі як принцип темпоральності, принцип відносної завершеності та структурності процесів розвитку об'єкту (предмету) пізнання, принцип аберації, принцип відповідності об'єкта дослідження соціально-культурному історичному контексту та інші.

Ключові слова: історико-правовий підхід, історико-правова реальність, пропагандистська діяльність спецвідділу «Вінета».

Dolgoruchenko K. Historical and legal approach in the methodology of the Vineta specialty activities research of the ministry of education and promotion of Reich on the occupied Ukrainians

The article proves that the historical-legal approach in research methodology is a major component of the historical and legal paradigms of scientific knowledge. It is based on a system of general scientific and special principles and methods of organization and construction of theoretical and cognitive activity in the field of study of state and legal reality in historical retrospect.

The article contains the key aspects of the historical and legal approach to the methodology of extension of the special "Vineta" of the Ministry of

Education and propaganda of the Reich on the occupied Ukrainian territories. There is a pimple, signs and structure of the historical and legal approach together with the history of the special work of "Vineta". The pedhidic data can be influenced: a) the reasons for and the appearance of deformities in Ukrainian legal capacity as a result of growing total Nazi propaganda; b) the social and political phenomenon of collaboration through the prism of conformism as social and legal norms of Ukrainian behavior in the minds of the German payback regime; c) the reasons for and specifics of the manifestation of anti-Ukrainian legal behavior in the minds of the evil Nazi regime.

Within the framework of the previous publication, the author has outlined the basic principles of historical and legal approach to the methodology of extension of the problems of propaganda activities of the "Vineta" special forces as well as the principle of temporality, the principle of comprehensive completion and structure of the processes of development of the object of study, the principle of aberration, the principle of the knowledge of the object of study and the principle of the social and cultural heritage context and initiative.

Key words: historical-legal epidemics, historical-legal reality, propaganda activities of the special forces of "Vineta".

Література

1. Дамирли М. Специфика историко-правового познания и новый облик историко-правовой науки. Актуальні проблеми політики. Одеса, 2003. Вип. 16. С. 416–424.

2. Кельман М. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 204–211.

3. Ковалевский М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приёмы изучения истории права. Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики XIX–XX століть / за ред. О.В. Кресіна. Київ, 2008. 307 с.

4. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. Право України. 2014. Вип. 1. С. 22.

5. Костицький М. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. Вип. 12. С. 12–17.

6. Шигаль Д. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів. Форум права. 2012. № 3. С. 828–832.

7. Ярмиш О. Регіони України під кутом зору історико-правової компаративістики. Регіональні аспекти історико-правових досліджень : Матеріали XVII міжнародної історико-правової конференції. Донецьк, 2008. С. 3–11.

